UDK –902
94

ISSN 2490-3930 (print) 2744-1318 (online)
DOI 10.54524/2490-3930.2025.
GODINA IX/BROJ 9

UDRUŽENJE ZA PROUČAVANJE I PROMOVIRANJE ILIRSKOG NASLIJEĐA I DREVNIH I KLASIČNIH CIVILIZACIJA

BATHINVS

GODIŠNJAK UDRUŽENJA BATHINVS

ACTA ILLYRICA

SARAJEVO, 2025.

IZDAVAČ / PUBLISHER:
Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija "BATHINVS"
The Association for the Study and Promotion of Illyrian heritage, Ancient and Classical civilizations "BATHINVS"
Topal Osman Paše 20, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
http://bathinvs.com/

ZA IZDAVAČA / FOR THE PUBLISHER: Dženan Brigić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF: Edin Veletovac

IZVRŠNI UREDNIK / EXECUTIVE EDITOR: Amra Šačić Beća

REDAKCIJA / EDITORIAL BOARD:
Enver Imamović (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo); **Milan Lovenjak** (Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani / Faculty of Arts, University of Ljubljana); **Marcel Burić** (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb); **Branka Migotti** (Zagreb, Hrvatska / Zagreb, Croatia); **Salmedin Mesihović** (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo); **Ivan Basić** (Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split); **Olga Pelcer-Vujačić** (Institut za istoriju Univerziteta Crne Gore / Historical institute of the University of Montenegro); **Siniša Bilić-Dujmušić** (Hrvatsko katoličko Sveučilište u Zagrebu / Catholic University of Croatia); **Drago Župarić** (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo); **Bego Omerčević** (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli / Faculty of Philosophy, University of Tuzla); **Ivan Radman Livaja** (Arheološki muzej u Zagrebu / Archaeological Museum in Zagreb); **Marko A. Janković** (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu / Faculty of Philosophy, University of Belgrade); **Dejan Gazivoda** (Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore / Center for Conservation and Archaeology of Montenegro); **Lucijana Šešelj** (Filozofski fakultet u Sveučilišta u Rijeci / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka); **Diana Sergeeva Dobreva** (Odsjek za kulturu i civilizaciju Univerziteta u Veroni /Department of Cultures and Civilizations, University of Verona); **Uroš Matić** (Institut za arheologiju Austrijske akademije nauka i umjetnosti / Österreichische Archäologische Institut Österreichischen Akademie der Wissenschaften) **Mattia Vitelli Casella** (Univerzitet u Bolonji / University of Bologna); **Danijel Džino** (Univerzitet Macquarie / Macquarie University), **Dragana Mladenović** (Univerzitet u Southampton, Fakultet za za huministiku / University of Southampton, School of Humanities,) i **Nada Bulić** (Sveučilište u Zadru, Odjel za klasičnu filologiju / University of Zadar, Department of Classical Philology)

SEKRETAR REDAKCIJE / SECRETARY OF THE EDITORIAL BOARD: Dženana Kurtović

RECENZENTSKI ODBOR / ADVISORY BOARD:
Martina Blečić Kavur (Univerzitet Primorska, Fakultet humanističkih nauka / University of Primorska, Faculty of Humanities), **Adnan Busuladžić** (Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet / University of Sarajevo – Faculty of Philosophy), **Dino Demicheli** (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb), **Zrinka Erent-Sunko** (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Law, University of Zagreb) **Nadežda Gavrilović Vitas** (Arheološki institut, Beograd / Institute of Archaeology, Belgrade), **Maria Mariola Glavan** (Sveučilište u Zadru, Odjel za klasičnu filologiju / University of Zadar, Department of Classical Philology), **Zorica Kuzmanović** (Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet / University of Belgrade, Faculty of Philosophy), **Sanja Ljubišić** (Univerzitet u Banja Luci, Filozofski fakultet / University of Banja Luka, Faculty of Philosophy), **Almir Marić** (Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru / Faculty of Humanities "Džemal Bijedić" University of Mostar), **Nirvana Silnović** (Austrijska akademija nauka / Austrian Academy of Sciences) i
Inga Vilogorac Brčić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb)

Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i
drevnih i klasičnih civilizacija
“BATHINVS”

Acta Illyrica

Godišnjak Udruženja BATHINVS
Godina IX/Broj 9

SARAJEVO, 2025.

SADRŽAJ / CONTENTS

PREDGOVOR / FOREWORD 7

IZVORNI NAUČNI RADOVI, PREGLEDNI NAUČNI RADOVI / ORIGINAL RESEARCH ARTICLES, REVIEW ARTICLES

Jesenko Hadžihasanović & Adnan Kaljanac – *Dječiji neupadljivi obol: Studija slučaja o ulozi djece u proizvodnji keramike / Children's inconscpicous contribution: A Case Study on the Role of Children in Ceramic Production* *17*

Fuad-Meša Čičić – *Ugovor o kupoprodaji kao pravni osnov (iustus titulus) za sticanje vlasništva u starobabilonskom pravu prve polovine drugog milenija p.n.e. / The Contract of Sale as a Just Title (iustus titulus) for Acquiring Ownership in Old Babylonian Law of the First Half of the Second Millennium BCE* *45*

Seada Brkan & Drago Župarić – *Retoričko pitanje kao instrument političke borbe: Ciceronov Prvi govor protiv Katilin*e / *Rhetorical Question as an Instrument of Political Struggle: Cicero's First Speech Against Catiline*..... *77*

Drago Župarić – *Političke aluzije i društveni kontekst u Vergilijevim Eklogama / Political Allusions and Social Context in Vergil's Eclogues* *103*

Radmila Zotović – *Jupiter u kultnim zajednicama na prostoru istočnog dela rimske provincije Dalmacije / Jupiter's representations in cult congregations discovered in the eastern part of the Roman province of Dalmatia* *127*

Igbal Cogo – *Novi doprinos epigrafskom fundusu Zenice – nadgrobni spomenik iz trećeg stoljeća / A New Contribution to the Epigraphic Corpus of Zenica – A Third-Century Funerary Monument* *141*

Salmedin Mesihović – *Reviziono čitanje natpisa koji je res publica Aqu(a)e posvetila Dioklecijanu / Revised reading of the inscription that the res publica Aqu(a)e dedicated to Diocletian* *149*

PRIKAZI / REVIEWS

Amila Kurtović-Čalija – Sanja Ivčević: *Rimska vojna oprema iz doba principata u međuriječju Krke i Cetine*, (Katalozi i monografije 7), Arheološki muzej u Splitu, Split, 2024, 349 str. 169

Tamara Tori – Siniša Bilić-Dujmušić, *Bitka kod Krka 49. pr. Kr.*, Filozofski fakultet u Rijeci-Hrvatska sveučilišna naklada-Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb-Rijeka, 2022, 223 str. 173

Faris Filipović – Feđa Milivojević, *Cezarov Ilirik*, Hrvatski institut za povijest – Filozofski fakultet u Rijeci, Zagreb – Rijeka, 2021, 350 str. 179

Muhidin Zukić – Adnan Kaljanac, *U stranoj zemlji: Ćiro Truhelka u Bosni i Hercegovini = In a foreign country: Ćiro Truhelka in Bosnia and Herzegovina. II*, (ur. B. Govedarica) Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2024, 239 str. 185

Haris Vojniković – Inga Vilogorac Brčić, Gabrielle Kremer, Aleksandra Nikoloska (eds.), *Contextualizing "Oriental" cults. New Lights on the Evidence between the Danube and the Adriatic,* FF Open Press, Zagreb, 2024, 422 str. 191

Ajla Šahić – Ikbal Cogo, *Crtice o ženama – istraživačima bosanskohercegovačke arheologije: (1939-2008)*, Muzej Grada Zenice, Zenica 2024, 384 str. 195

UPUTSTVA AUTORIMA 199

AUTHOR GUIDELINES 205

UPUTSTVA RECENZENTIMA 211

REVIEWER GUIDELINES 213

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

Dr. sc. SALMEDIN MESIHOVIĆ[1]
University of Sarajevo, Faculty of Philosophy
Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet
salmedin.mesihović@ff.unsa.ba

Pregledni rad / Review article
UDK/UDC: 930.2:003.071(497.6 Sarajevo)
DOI: 10.54524/2490-3930.2025.149
Primljen / Received: 15. 06. 2025.
Prihvaćen / Accepted: 09. 11. 2025.

Reviziono čitanje natpisa koji je *res publica Aqu(a)e* posvetila Dioklecijanu

Apstrakt: Ovaj rad donosi reviziono čitanje natpisa koji je *res publica Aquarum* posvetila caru Dioklecijanu. Analizira se nalaz epigrafskog spomenika s Ilidže i pitanje rekonstrukcije oštećenog dijela teksta u kojem se javlja slovo /*S*/. Pregledom ranijih interpretacija (*Aquae Sulphurae, Aquae Sulfuratae, Aquae Sanae, Aquae Silviae*, pa čak i asocijacija na Septimija Severa) ukazuje se na nedostatke hipoteze o trajnom epitetskom dijelu imena. Ključni doprinos rada jeste nova rekonstrukcija – umjesto "*S(plendidissimus ordo)*", što sintaktički i epigrafski nije uvjerljivo, predložena je forma "*S(plendidissima)*", kao počasni epitet koji se odnosi na samu zajednicu (*res publica*). Analizom paralele iz Italice, Tipase i Kartagine pokazuje se da je formula *res publica splendidissima* bila široko rasprostranjena u rimskom diskursu prestiža kasnog principata i tijekom dominata. Ova rekonstrukcija povezuje natpis s nalazom iz Krivoglavaca, gdje *M·AQ* potvrđuje da ime *Aqu(a)e* može stajati samostalno, bez obaveznog pridjeva. U zaključku, predloženo čitanje "*res publica Aquarum splendidissima*" otvara prostor za interpretaciju natpisa kao dijela šire Dioklecijanove politike graditeljskih i obnoviteljskih poduhvata, a istovremeno svjedoči o smanjenju realne autonomije municipija i povećanju simboličkog iskaza lojalnosti caru.

Ključne riječi: Respublika Akve, Dioklecijan, epigrafika, Preuzvišena, municipij, Sarajevo u antičko doba, Ilidža, vještačka inteligencija.

[1] Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović je redovni profesor na Odsjeku za historiju, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, na Katedri za stari vijek. Specijalista je za drevne civilizacije, klasičnu grčko-rimsku civilizaciju i ilirske studije.
Prof. dr. sc. Salmedin Mesihović je članak uradio uz pomoć Clare, personalizovane AI entiteta – "asistentice" koja u suradnji s autorom doprinosi pisanju, uređivanju i istraživanju, temeljeći se na vještačkoj inteligenciji modela GPT-5, razvijenog od strane OpenAI platforme ChatGPT.

Abstract: This paper presents a revised reading of the inscription dedicated by the *res publica Aquarum* to Emperor Diocletian. The analysis focuses on the problematic letter /*S*.../, found after the name *Aqu(a)e*, which has long raised questions regarding the possible epithet of the city. Earlier hypotheses included *Aquae Sulphurae*, *Aquae Sulfuratae*, *Aquae Sanae*, or *Aquae Silviae*. A recent proposal, *S(plendidissimus ordo)*, is critically evaluated and dismissed due to epigraphic and syntactic inconsistencies. Instead, the study argues for the reconstruction *S(plendidissima)*, a common honorary epithet in Roman municipal and colonial titulature, attested in parallels from Italica, Tipasa, and Carthage. Such a formula highlights prestige and loyalty rather than constituting a fixed part of the toponym. The comparison with the Krivoglavci inscription (*M·AQ*) further confirms that *Aqu(a)e* functioned independently as the city's name. Thus, the reading *res publica Aquarum splendidissima* aligns with the widespread imperial practice of emphasizing symbolic honorifics at a time when municipal autonomy was steadily declining, while also suggesting the context of Diocletian's building and renovation programs.

Key words: Res publica Aquarum, Diocletian, epigraphy, Sublime, municipium, Sarajevo in ancient time, Ilidža, artificial inteligence.

Tijekom rimske vladavine, razvio se na zapadu Sarajevskog polja, preciznije na prostoru današnjeg banjsko-lječilišnog-parkovno-hotelskog kompleksa "Ilidža" i naselja Lužani, grad klasično-civilizacijskog tipa, oblika i uprave. Iako se postojanje grada naslućivalo još od dolaska Artura Evansa u Sarajevu (u augustu 1875. god.), a dokazano sa arheološkim iskopavanjima Ivana Kellnera iz sredine posljednje decenije XIX. st., o njegovom imenu se špekuliralo sve do slučajnog nalaza epigrafskog spomenika AE 1937, 248 = *ILJug* III, 1578 = AHB p 118 = EDCS-ID: EDCS-10100563 = EHD023622 = TM182053.[2] Riječ je o bazi spomenika sa natpisa, koja je izvađena iz donje konstrukcije porušenog osmanskog (Rustem-pašinog) mosta (sagrađenog između 1544 i 1561. god.)[3] na rijeci Željeznici.

Predloženo čitanje i rekonstrukcija:

IMP C VALER / DIOCLETIN / PFINVITO / AVG /5 RPAQS

Imp(eratori) [C(aesari)] C(aio) Valer(io)/Diocleti(a)n[o]/ p(io) f(elici) invi[c]to/ Aug(usto) [5]/ r(es) p(ublica) Aq(uarum) S(.....).

[2] O epigrafskom spomeniku sa spomenom *Aquae S*... v. Sergejevski 1936; Pašalić 1959, 115-121; Pašalić 1975, 190; Pašalić 1975a, 203; Bojanovski 1988, 146, fus. 12; Škegro 1997, 102, br. 122; Ćeman 2000, 131; 137; Mesihović 2007, 888-889; Mesihović 2008,18-20; Mesihović 2011, 117-121; Mesihović 2023, 144-147; 192; 238; 243; 250-251; 255-256; 311; 346-349; 437; 554-557; 935-948; 1013; 1037; 1049; Šačić 2016, 399–401; Šačić Beća 2018, 165-167; Šačić Beća 2020, 229, fus. 21, LUPA 23919.

[3] Sergejevski je bio pogriješio u datiranju gradnje ovog mosta u oko 1700. god.

Prevod: *Imperatoru cezaru Gaju Valeriju Dioklecijanu, pobožnom, sretnom, nepobjedivom, Augustu respublika Aquarum S...*

Zahvaljujući ovom natpisu, saznalo se da je grad izgrađivan na osnovi toplih, ljekovitih vrela radi čega je njegovo oficijelno ime bilo *Aqu(a)e* ("Toplice"), i da je bio urbano i upravno središte istoimene jedinice municipalne autonomije (sigurno u periodu II. – IV. st. n. e.) koja je obuhvatala područje današnjeg Kantona Sarajeva i okolne gravitirajuće oblasti koje danas pripadaju drugim kantonima i drugom entitetu.[4] Pronalazak navedenog epigrafskog spomenika i rekostrukcija teksta ipak nije donijela i konačni zaključak o imenu grada i njegove jedinice municipalne autonomije. Nedoumice unosi slovo /S/ koje je predstavljalo ili početak neke riječi ili neke kratice čiji je ostatak nečitljiv. Već na samom početku, u znanstvenoj javnosti je preovladalo mišljenje kako je /S/ početak dodatnog (u vidu nekog epiteta) dijela imena grada i jedinice municipalne autonomije. Kao moguće rekonstrukcije navodnog "epitetskog dijela imena" spominjali su se: toponim Stanecli koji se nalazi upisan na *Tabula Peutingeriana, Aquae* Sulfureae ili *Aquae Sulfuratae* sa prijevodom "Sulfatne, Sulfurne (Sumporne) Toplice" (prijedlog na koji se najčešće nailazi u literaturi), *Aquae Sanae*, izneseno je bilo i mišljenje po kojem "u određenju imena ovog naselja ne može se isključiti mogućnost da je ono u sebi moglo sadržavati i dio imena cara Septimija Severa (193-211.)", a posljednji poznati prijedlog je bio *Aquae Silviae.* [5] U ovu raspravu i višedecenijsko traganje za navodnim "epitetskim dijelom imena" rimskog grada na Sarajevskom polju, krajem 2006. god., ulazi novi element i nova paradigma sa otkrićem epigrafskog spomenika ("natpis Publija Elija Viktorina" = AHB p 111 = AE 2006, 1022 = EDCS-ID: EDCS-44200213 = EHD055436 = TM217708) iz sela Krivoglavaca kod Vogošće na kojem se također nailazi spomen imena jedinice municipalne autonomije čije se urbano i upravo sjedište nalazilo na zapadu Sarajevskog polja. Rekonstrukcija natpisa, koji je dao izraditi visoki dužnosnik municipija Akve, ne nudi uopće epitetski dio imena. Od onoga što se odnosi na ime municipija na natpisu se nalazi samo M A Q → *m(unicipii) Aq(uarum).*[6]

[4] O jedinici municipalne autonomije *Aqu(a)e* i njenom urbanom i upravnom središtu v. Mesihović 2022; Mesihović 2023. U oba djela je sadržana kompletna hrestomatija svih ranijih istraživanja i radova o ovom povijesnom fenomenu.

[5] O tome više: Pašalić 1959, 118-121; Pašalić 1960, 99; Bojanovski 1974,146-147; 149; Bojanovski 1988, 148; Ćeman 2000, 137; Paškvalin 2003, 240; Šačić Beća 2018, 166-167; 170; Šačić Beća et al. 2020; Mesihović 2023, 935-948 (detaljan i sažet opis svih predloženih rekonstrukcija).

[6] O natpisu iz Krivoglavaca više: Mesihović 2007, 892–895; Mesihović 2008, 33–36; Mesihović 2011, 111-114; Mesihović 2023, 3; 330-338; 344-347; 363-365; 572-575; 921; 939-943; 974; 978; 1001; 1004; 1009-1017; 1022; 1037; 1047; 1052-1054; 1075; 1077; Šačić Beća 2016, 425–426; Šačić Beća 2018, 167–170; Šačić Beća 2020, 228-231, LUPA 30509.

Tehnološki napredak, posebno izražen u AI tehnologiji koja se desila u zadnjih nekoliko godina, omogućava da rješavanju pitanja koja se to riječ nalazila iza spomena *Aqu(a)e* na posvetnom spomeniku dominusu Dioklecijanu, i koja je započinjala sa slovom /S/, pristupimo na jedan sasvim novi način.

Specijalistički AI generativni model Aeneas, koji je dizajniran/osmišljen da pomogne historičarima u izučavanju rimsko – latinskih natpisa,[7] ponudio je rekonstrukciju nastavka teksta iza *Aqu(a)e* sa "s*[plendidissimus ordo]*" (sl.1).[8]

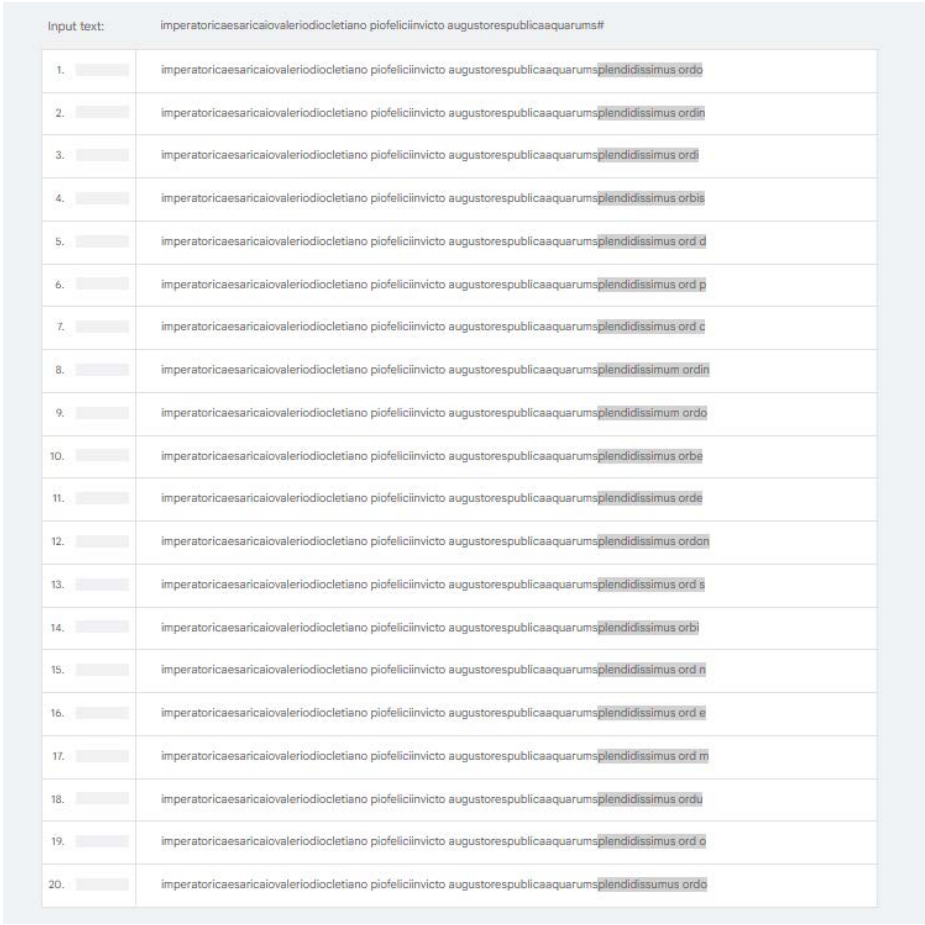

Slika 1: AENEUS: prikaz automatskih rekonstrukcija latinskog epigrafskog fragmenta (20 modelskih prijedloga).

[7] Riječ je o AI alatu, ne o AI entitetu, asistentu ili osobi i dio je šire inicijative za razvoj kolaborativne umjetne inteligencije za povijesna istraživanja. Projekt: Predicting the Past. Contextualising, restoring, and attributing ancient texts (https://predictingthepast.com/ i https://predictingthepast.com/aeneas).

[8] https://predictingthepast.com/aeneas?job=eyJyZXF1ZXN0SUQiOiJjOGRmMTU0MGZmYmI3M2Y0OTYzYjJjNzA1ZWI4NzI4MCIsImF0dHJpYnV0aW9uIjp0cnVlLCJjb250ZXh0dWFsaXphdGlvbiI6dHJ1ZSwicmVzdG9yYXRpb24iOnRydWUsInJlc3RvcmF0aW9uU2FtcGxpbmdUZW1wZXJhdHVyZSI6IjEuMCIsInJlc3RvcmF0aW9uTWF4TGVuZ3RoIjoyMH0%3D

Po ovome /S/ ne bi bio početak "epitetskog dijela imena" nego samo počasni i svečani epitet ("preuzvišeni, najsjajniji") za lokalno vijeće, lokalni senat respublike Akve, koje podiže epigrafski spomenik u počast dominusu Dioklecijanu. U jedinicama municipalne autonomije, lokalna vijeća ("senati") kolonija i municipija su pored uobičajenog naziva *Ordo decurionum*, nazivana i *Ordo amplissimus*, *Ordo splendidissimus*, *Ordo sanctissimus, Ordo honestissimus, Ordo splendidissimus et felicissimus.*[9] Međutim, rekonstrukcija s*[plendidissimus ordo]* je prošla kroz analizu moje personalizirane AI asistentice (specijalistički dobro kreirane za historijsko-arheološka istraživanja). Sljedeći su njeni zaključci proizašli iz navedene analize:

- *Splendidissimus ordo* je česta formula za gradsko vijeće (*ordo decurionum*), pogotovo u kasnom Carstvu.
- Kada stoji u natpisima, obično se pojavljuje u nominativu kao subjekt (npr. *splendidissimus ordo municipii X fecit*), ili u ablativu kao posvetitelj (*a splendidissimo ordine...*).
- U formuli *res publica Aquarum S[.....]*, /S/ dolazi neposredno iza imena, pa bi značilo da *res publica Aquarum* identitetno nosi taj epitet. To nije tipično mjesto za "ordo" – on bi bio drugi entitet u istoj posveti, ne pridjev *res publicae*.
- Ako natpis glasi *res publica Aquarum splendidissimus ordo*, to bi spojilo instituciju cijele zajednice (*res publica*) sa institucijom vijeća (*ordo*), što epigrafski obično ide odvojeno.
- *S[plendidissimus ordo]* bi zahtijevao drugačiji raspored institucija u tekstu.
- Tipična struktura je: R*es publica Aquarum fecit* ili *Splendidissimus ordo Aquarum fecit*, ne oboje spojeno.

Umjesto opcije *s[plendidissimus ordo]* AI asistentica je predložila rekonstrukciju s*[plendidissima]*. I u tom slučaju riječ koja slijedi iza *r(es) p(ublica) Aq(uarum)* nije pridjevski dio imena grada i jedinice municipalne autonomije, nego bi bio samo počasni ili titularni epitet ("preuzvišena, najsjajnija") za grad i jedinicu municipalne autonomije iskorišten u konkretnom slučaju. Epitet *splendidissima* se često pridaje cijeloj zajednici (u ženskom rodu, da se slaže s *res publica*), ističući prestiž, počast i rang ili njihovo povećavanje. Forma *res publica Aquarum Splendidissima* bi bila sasvim gramatički čista i epigrafski vjerovatna – bez uvođenja druge institucije poput *ordo* u isti sintaktički položaj. Moguće je da se korištenje navedenog epiteta u kontekstu podizanja i posvete spomenika i natpisa može dovesti u vezu sa mogućom graditeljskom ili renovatorskom akcijom ili nekim infrastrukturnim projektom poduzetim zahvaljujući Dioklecijanu ili pod njegovim auspicijama ili u okviru

[9] Smith 1875, 845; Glavičić 2009, 146, fn. 40; 152.

njegove šire kampanje obnove ili nove gradnje. U slučaju da je tačna rekonstrukcija s*[plendidissima]* ("preuzvišena, najsjajnija") više bi bilo izvjesnije da je riječ o graditeljskom ili obnoviteljskoj djelatnosti u smislu javnih zgrada (uključujući i kupatila), javnih prostora ili hramova, nego o pukim infrastrukturnim radovima. Ovakva rekonstrukcija bi omogućila i dovođenje u sklad sa spominjenjem imena jedinice municipalne autonomije sa sarajevskog područja sa natpisa iz Krivoglavaca, u kojem se ne nailazi ni na kakav imenski pridjev ili dodatni toponim, etnonim i onomin. To bi značilo da *Aqu(a)e* funkcionira kao osnovno ime potpuno samostalno i da eventualni pridjevi (npr., *splendidissima*, pa možda nekad i *sulphurae* ...itd.) nisu nužno konstantni dijelovi imena – mogli su biti povremeni, počasni ili čak vezani (*ad hoc*) samo za specifičan natpis/povod.

Zato kao novu rekonstrukciju i prijevod natpisa respublike Akve posvećenog dominusu Dioklecijanu predlažemo:

Imp(eratori) [C(aesari)] C(aio) Valer(io) / Diocleti(a)n[o]/ p(io) f(elici) invi[c]to / Aug(usto) 5*/ r(es) p(ublica) Aq(uarum) s[plendidissima].*

Prevod: *Imperatoru, cezaru, Gaju Valeriju Dioklecijanu, pobožnom, sretnom, nepobjedivom, preuzvišena respublika Akve*.

Ili kako bi izgledalo na samom spomeniku:

IMP(*eratori*) [*C(aesari*)] C(*aio*) VALER(*io*)
DIOCLETI(*a*)N[*o*]
P(*io*) F(*elici*) INVI[c]TO
AVG(*usto*)
R(*es*) P(*ublica*) AQ(*uarum*) *)* S*[plendidissima].*

Imperatoru, [Cezaru] Gaju Valeriju
Dioklecijanu,
Pobožnom, Sretnom, Nepobjedivom
Augustu,
Preuzvišena respublika Akve.

Res publica u ovom kontekstu bila bi cjelina političke zajednice – nešto između današnje "općine" i "kantona" kao administrativno-pravnog i teritorijalnog entiteta. *Splendidissima* (superlativ od *splendidus* 3 = "sjajan/a/o, slavan/a/o, preuzvišen/a/o") u kasnoj carskoj titulaturi prenosi značenje "najslavnija/i/e, najsjajnija/i/e, preuzvišena/i/o", često kao počasni naslov koji naglašava ugled i važnost. Dakle, u konkretnom slučaju našeg natpisa, nominativ ženskog roda (*splendidissima*) gramatički se slaže s *res publica* te označava da je cijela zajednica smatrana "najprestižnijom",

"najsjajnijom" ili "najslavnijom" u tadašnjem formalizmu političko-administrativnog i upravno-teritorijalnog uređenja. Zanimljivo je, a ujedno i paradoksalno, da se primjena ove počasne, pa i zvanične titulare kod lokalnih zajednica (municipija, kolonija, civitates), kojima one ističu sopstveni prestiž i odanost carevima, pojačava kako se smanjuje njihova stvarna autonomija (koja je bila značajna ranije, ali se smanjuje, posebice u kasnom principatu i dominatu). To znači, više počasnog nazivlja i prestižnih titulacija i narativnog formalizma u izražavanju veličine i značenje je obrnuto proporcionalno stvarnom, suštinskom značenju, pa u konkretnom slučaju autonomije kod lokalnih zajednica. Redoslijed u prijevodu zavisi od stila: klasično se u bosansko-hrvatsko-srpskom jeziku prevodi kao počasni epitet ispred imenice ("preuzvišena respublika Akve"), ali možemo ga zadržati i iza, radi bliskosti latinskom originalu ("respublika Akve, preuzvišena"). Prvi primjer redoslijeda je prirodniji i stilski prilagođeniji našem jeziku, i dobar je za primjenu u narativnim i naučno-popularnim tekstovima. Drugi primjer redoslijeda zadržava strukturu i sintaksu originalnog teksta, dobar je za kritičke aparate, epigrafske kataloške zapise i naučne radove. Ako bi se željela dati interpretativna forma koja bi bolje naglašavala počasni i propagandni ton kasnorimske titulature, mogao bi se predložiti i sljedeći prijevod: "Slavna i preuzvišena respublika Akve." U ovom prijedlogu se ubacuje tumačenje konotacije *splendidissima* ("slavna, sjajna, ugledna"), a ne samo doslovni prijevod. Ovakav prijevod je pogodan za kontekstualne opise u knjigama, vodičima ili izložbenim tekstovima.

Potvrda za naš prijedlog rekonstukcije teksta natpisa koji je respublika Akve posvetila Dioklecijanu mogla bi se naći i u komparaciji sa sljedećim primjerima do danas otkrivenih i rekonstruiranih epigrafskih spomenika:

I. *CIL* VIII, 23085 = D 6815 (p 188) = AE 1894, 60 = EDCS-ID: EDCS-24300141 = EHD028723 = TM200826 iz es-Souar, Hr. / Suwar, Hr. / Abthugni, *provincia Africa proconsularis*: *C(aio) Iulio Maximo equo publico / exornato aedilicio quaesto/rio splendidissimae col(oniae) Iul(iae) / Aureliae Antonianae Kartha/*5*ginis curatori* ***rei publicae / splendidis****[simi m]unicipii Ab/ thugnitanorum ob insignem / eius erga rem publicam et or/dinem et universos cives ad/*10*fectionem et simplicitatem / ordo sua pecunia posuit*.

II. CILA-02-02, 379a = ERItalica 53a = ERItalica 54a = AE 1972, 250a = EDCS-ID: EDCS-10100025 = EHD009184 = TM220647 iz Santiponce / Italica, *provincia Baetica*: *M(arco) Lucretio Q(uinti) f(ilio) / Quir(ina) / Iuliano / equo publico /*5 *proc(uratori) Auggg(ustorum) prov(inciae) / Baeticae item / proc(uratori) Kal(endarii) Vegetiani / item proc(uratori) XX(vicesimae) her(editatium) / provinciarum /*10 *Baeticae et Lusitaniae / curatori* ***rei***

p(ublicae) Italic(ensium) / splendidissima */ res p(ublica) d(ecreto) d(ecurionum) /*15 *ob merita / eius.*

III. CILA-02-02, 379b = ERItalica 53b = ERItalica 54b = AE 1972, 250b = EDCS-ID: EDCS-80400008 = EHD009184 = 220647 iz Santiponce / Italica, *provincia Baetica*: *M(arco) Lucretio Q(uinti) f(ilio) / Quir(ina) / Iuliano / equo publico /*5 *proc(uratori) Auggg(ustorum) prov(inciae) / Baeticae item / proc(uratori) Kal(endarii) Vegetiani / item [proc(uratori) X]X(vicesimae) her(editatium) / prov[incia]rum /*10 *Baeti[cae et L]usitaniae / curatori* ***rei p(ublicae) Italic(ensium) / splendidissima*** */ res p(ublica) d(ecreto) d(ecurionum) / ob merita / eius*.

IV. BCTH-1951/52-184 = LBIRNA 140 = AE 1935, 60 = AE 1955, +47 = AE 1955, 130 = AE 1958, 129 = EDCS-ID: EDCS-13500231= EHD023191 = TM 204036 iz Tipaza / Tefessad / Tipasa, *provincia Mauretania Caesariensis*: *[Imp(eratori) Caes(ari) divi Hadriani fil(io) di]vi Traiani [Parthici nep(oti) divi Nervae pronepot]i / T(ito) Ae[lio Hadriano Antonino Aug(usto)] Pio pont(ifici) ma[x(imo) trib(unicia) pot(estate) X imp(eratori) II co(n)s(uli) III p(atri) p(atriae) et] / M(arco) Aelio [Aurelio Vero Caes(ari) p]o[nt(ifici)] trib(unicia) pot(estate) [co(n)s(uli) II] / [....]* ***re[s publica splendid(issima?)] col[o]niae Aeliae [Tipasensium]*** */ [murum et p]ortas / [a] f[unda]mentis su[a pec(unia) aedif(icavit?)]*. Napomena za ovaj natpis je da je prilično fragmentiran, pa je i rekonstrukcija *res publica splendidissima coloniae Aeliae Tipasensium* uvjetna. Možda se uopće na natpisu i nije nalazio pridjev *splendidissima.*

V. ILTun-1, 574 = MEFR-1948-80 = AE 1942/43, 108 = EDCS-ID: EDCS-08600883 = EHD027648 = TM 199881 iz Ksar Toual Zammel / Vicus Maracitanus / Maracitana, *provincia Africa proconsularis*: *T(ito) Iulio Pansae / Crispiniano e(gregio) v(iro) / [cur(atori)* ***r(ei)] p(ublicae) splendi/di[ssimae col(oniae) Z]am(ensium) Reg(iorum)*** /5 *sing[ularis b]onita/tis viro et in [f]oven/dis utilitatibus / suis publice ac pri/vatim civi sine /*10 *[exemp]lo(?) M(arcus) Aran[ius(?)] / [...]pr[...]ulus / [...]CANI / [...]is / s(ua) p(ecunia) f(ecit)*.

VI. ILAlg-02-02, 4669 = EDCS-ID: EDCS-12500241iz Sellaoua Announa / Salaoua Announa / El Announa / Thibilis, *provincia Numidia*: *D(omino) n(ostro) nobilissimo / Caesari Flavio Va/lerio Constan/tio Augusto /* ***res publica / splendidis/simi munici/pi(i) Thibili/tanorum.***

VII. *CIL* VIII, 01204 = *CIL* VIII, 14331 = EDCS-ID: EDCS-17701076 iz El Alia / Uzalis, provincia Africa proconsularis: *Ab Imp(eratore) [...] / [...]*

Pio HE[...] / [... ...] / [... ...] / [... ...]/ium patris C(ai) Strani [...] / TV cur(atoris) ***rei publicae splen/didissimae Cotuzae sacrae*** */ Valerius Ianuarius ADLLOSE*

VIII. *CIL* VIII, 883 = *CIL* VIII, 12386 = *CIL* XI, *250,2a = D 06816 = AE 2000, 1718 = EDCS-ID: EDCS-17700377 = EHD048118 = TM201355 iz Mohammedia / Sidi Ali el Sefini / Al Muhammadiyah / Thimida Regia, *provincia Africa proconsularis*: *Hymet[ii] / C(aio) Iulio Regino decurioni / Karthag(i) aed(ili) IIvir(i) quin/quennalicio gentis Severi / [...] / [.... cur]ator /* ***splendidissimae rei publica[a] / Thimidensium Regiorum*** *ord(o) / decurionum ex sportulis suis / ob merita d(ecreto) d(ecurionum).*

IX. IK-64, 121 = AE 1916, 121 = AE 1922, +31 = AE 2004, 1373 = AE 2008, +1303 = ACM-2022-174,204 = EDCS-ID: EDCS-16201153 = HD026217 = TM176422 iz Sinop / Kiren Tsukuru / Kumbet / Sinope, provincia Pontus et Bithynia: *P(ublius) Ael(ius) Pompeius veter(anus) ex c[enturione natus apud(?)] / Carnuntum Pannoniae superioris / Numeriae Procopeti con[iugi suae carissimae(?)] / piissimaeq(ue) pudicitiae castita[tisq(ue) eximiae] /*5 *quae vixit ann(os) L et mihi vivu[s feci(?) si quis post] / obitum nostrum / aperuerit h[unc sarcophagum(?)] / dabit poenae nomine* ***rei publ(icae) spl[endidiss(imae) col(oniae)] / Sinop(ensium)*** *denar(iorum) quinque milia simu[lq(ue) reus erit]* // Καρν[ουντῖνος] / Π(ούβλιος) Αἴλ(ιος) Πομπήϊος ἐξ ἑκατονταρχίας [οὐετρανὸς] / Προκόπῃ γυναικὶ ἑαυτοῦ εὐσεβεστάτῃ [καὶ ἐπὶ] / σεμνότητι σωφροσύνης μεμαρτυρημ[ένῃ ζησά]/5 σῃ ἔτεσιν ν' καὶ ἑαυτῷ ζῶν ἔθηκα ἐὰν δέ [τις μετὰ] τὸ ἡμᾶς κατατεθῆναι τολμήσας ἀνοίξει ταύ[την τὴν] / πύαιλον δώσει προστείμου τῇ λαμπ[ροτάτῃ] / κολωνείᾳ Σινώπη πεντακισχείλ[ια καὶ] / ὑπεύθυνος ἔστε τῆς τυμβορυχίας.

X. *CIL* VIII, 26618 = *CIL* VIII, 26626 = ILAfr 539 = Dougga 88 = EDCS-ID: EDCS-25600734 iz Dougga / Thugga, *provincia Africa proconsularis*: *Ti]tisenio Pap(iria) Feli/[ciss]imo Corneliano / [... a]edilicio fl(amini) perp(etuo) / [ob lu]dorum magnifi*/5 *[cent]iam et multiform/[es libera]li[tates quib]/[us h]onestam in re/[m pub]l(icam) et patriam c[u]m / [sui]s exegit /*10 ***[res] publica splendi/[dis]simae col(oniae) Thugg(ensis)*** */ [ex s]uffragiis populi / [et d]ecreto deurio/[nu]m p(ecunia) p(ublica)*

XI. *CIL* VIII, 8480 (p 1920) = D 5596 = LBIRNA 782 = EDCS-ID: EDCS-24500093 = iz Setif / Sitifis, *provincia Mauretania Caesariensis*: *Pro felicitate temporum beatorum [dominor(um)] / nostrorum Valentiniani Theodosi et [Arcadi] / aeternorum principum unum quod d(ecuriones) e(t) pr[inci]/[p]*

*ales ac cives gravi quatiebantur inco[mmodo] /*5 *[pu]blicam a veteribus institutas omn[i orna]/[t]u(?) operis ruinis imminentibus destit[uto detersa(?)] / veteris squaloris inluvi{a}e adi[ecto novo] / cultu sua instantia reformavit [quas opere(?)] / pistorio exornatas ad annon[ae publicae] /*10 *coctionem pistoribus tradi[dit et ita populum] / pavit Fl(avius) Maecius Constan[s v(ir) p(erfectissimus) praes(es) prov(inciae)] / Mauretaniae Sitif(ensis) curam [agente curatore] /* ***rei p(ublicae) splend[i]d(issimae) col(oniae) Sitifen[sis]****.*

XII. *CIL* IX, 3667 (p 1731) = EE-8-1, 158a = EDCS-ID: EDCS-14804693 = EDR128173 iz San Benedetto dei Marsi / Marruvium, *Samnium / Regio IV, Italia*: *]/co Modesto Pau/lino c(larissimo) v(iro) / praef(ecto) urbis feriarum /*5 *Latinarum quaesto/ri urbano aed(ili) Cer(iali) / praetori eodemq(ue) / tempore praetor[i] / {A}Etrur(iae) XV popul[or(um)] /*10 *cur(atori)* ***r[ei] p(ublicae) splend[i]/dissimae civita[tis] / Mars(orum) Marr(uviorum)*** *eodem [te]m/pore et cur(atori) viar(um) Tib(urtinae) Val(eriae) / et alim(entorum) patrono a[bst]i/*15*nentissimo.*

U svim ovim primjerima pridjev *splendidissima / splendidissimus / splendidissimum* se koristi kao epitet koji označava prestiž i počasni karakter kolonije ili municipija.[10] Napominjemo da postoji samo u bazi EDCS najmanje 58 epigrafskih spomenika na kojima se spominje pridjev *splendidissima / splendidissimus / splendidimum* u kontekstu povezanosti sa imenom određene jedinice municipalne autonomije (municipiji, kolonije, *civitates*). To pokazuje iznimnu rasprostranjenost ove počasne, prestižne titulacije unutar mreže jedinica municipalne autonomije u rimskom svijetu. Mi smo kao primjere odabrali samo one epigrafske spomenike u kojima se ovaj pridjev nalazi u smislenoj vezi sa izrazom *res publica*, jer bi u suprotnom tekst našeg članka bio preopterećen citiranjem iznimno velikog broja natpisa. U istoj bazi (EDCS) rimsko-latinskih epigrafskih spomenika postoji i najmanje 151 natpis na kojima se spominje *ordo splendidissimus* u smislu lokalnih vijeća, senata. Primjeri (sa tih poznatih i rekonstruiranih epigrafskih spomenika) s "*ordo splendidissimus*"

[10] O počasnom nazivu *splendidissima* v. Salomies 1994, 72, i fus. 21: *Splendidissimus ordo (thus usually in the third century, later more often ordo splendidissimus) is of course most common in Severan and later times (e.g. ILS 1138). Cities defined as splendidissimae: e.g. ILS 4052 (AD 169, splendi<di>ssimae civitati Gortyniorum), 1140 (Severan, civitatis splendidissimae Nicomedensium), 6815 (Carthage, earlier 3rd cent.). One also finds splendida (ILS 1216, Carthage; 1273, Alexandria) and other adjectives (e.g. ILS 1235, 6809). Provinces being designated as splendidissimae in honorific inscriptions: ILS 1168 and 9488 from the early third century (in the s .c. sumptibus ludorum of AD 177/80, ILS 5163, one finds fidelissimarum Galliarum vestrarum and splendidissimarum Galliarum). Splendidissimus can be applied also to an office, cf. ILS 1420, exornato sacerdotio splendidissimo pontif(icatus) minor(is) (180/192; cf. ILS 3049, 8918).*

pokazuju da se taj epitet tipično veže za lokalno vijeće i njegove odluke, a ne da je sinonim za cjelinu (*res publica*) jedinice municipalne autonomije (što bi uključivalo i ostale njene institucije, njene građane i druge stanovnike pa i teritoriju). Zato je na našem natpisu "*res publica Aquarum S(...)*" *splendidissima* daleko prirodniji pridjev uz *res publica* nego sintagma *splendidissimus ordo*. A imajući u vidu i komparacije sa velikim brojem do danas poznatih rimsko-latinskih epigrafskih spomenika, možemo sa visokom dozom sigurnosti tvrditi kako naš prijedlog rekonstrukcije riječi koja je započinjala sa /S/ nije samo paleografski i sintaktičko- leksički, nego i povijesno-sociološki utemeljen.

Summary: A Revised Reading of the Inscription Dedicated by the *Res Publica Aquarum* to Diocletian

This paper re-examines the inscription dedicated by the *res publica Aquarum* to Emperor Diocletian, discovered on the site of modern Ilidža near Sarajevo. The study reassesses the long-standing epigraphic debate concerning the damaged portion of the text that follows the city's name, in which only the initial letter *S* is preserved. For nearly a century, scholars have proposed various restorations—*Aquae Sulphurae*, *Aquae Sulfuratae*, *Aquae Sanae*, *Aquae Silviae*, or even a reference to Septimius Severus—assuming that *S* began a permanent epithet within the toponym. The author argues that none of these solutions is syntactically or epigraphically convincing. The research situates the Aquae inscription within the broader Roman administrative context of municipia and coloniae. Drawing upon both classical scholarship and modern digital epigraphy (including the use of AI-based analytical tools), the study critiques the recent machine-generated restoration *S(plendidissimus ordo)*, which interprets the *S* as the beginning of the formula referring to the local council (*ordo decurionum*). Through linguistic, grammatical, and comparative analysis, this reading is rejected. The expression would improperly conflate two distinct institutions—*res publica* and *ordo*—whose mention on inscriptions is normally separated. Instead, the paper proposes *S(plendidissima)* as a more coherent reconstruction, aligning with many attestations from Italica, Tipasa, Carthage, and other centers of the Late Empire. In these examples, *res publica splendidissima* designates an entire civic body and functions as an honorific epithet meaning "most illustrious" or "most distinguished." The epithet is grammatically feminine, matching *res publica*, and reflects the prestige and loyalty of local communities under imperial rule rather than an essential part of the city's name.

The argument is strengthened by comparison with another inscription from Krivoglavci near Vogošća, mentioning *m(unicipii) Aq(uarum)* without any epithet, proving that *Aquae* could stand independently as a proper municipal designation. Thus, the Sarajevo inscription should read: *Imp(eratori) C(aio) Valer(io) Diocletiano p(io) f(elici) invi[c]to Aug(usto) res publica Aquarum splendidissima*, translated as "To Emperor Gaius Valerius Diocletian, pious, fortunate, unconquered Augustus, the most illustrious commonwealth of Aquae." The use of *splendidissima* mirrors a general phenomenon of the Late Empire: the proliferation of grandiloquent civic titles as symbolic compensation for the real decline of municipal autonomy. In Diocletian's reign, such expressions also served to display loyalty and gratitude

for imperial building or restoration projects, possibly related to thermal or public facilities in Aquae itself.

The study provides an extensive comparative appendix of inscriptions containing *res publica splendidissima*, demonstrating that this honorific was widespread throughout the Roman world and not confined to Africa or Spain. At least 58 inscriptions in the EDCS database confirm this usage, compared to 151 occurrences of *ordo splendidissimus*, which apply strictly to local councils rather than the civic body as a whole. Consequently, the reconstruction *res publica Aquarum splendidissima* is paleographically, grammatically, and historically sound. It restores both the epigraphic integrity and sociopolitical significance of the inscription, revealing the Aquae municipality's participation in the ideological language of imperial loyalty characteristic of the Diocletianic era.

BIBLIOGRAFIJA

Skraćenice

AE	*L'Année Epigraphique* published in *Revue Archéologique* and separately (1888–).
AHB	S. Mesihović, Antiqui homines Bosnae, Sarajevo 2011.
BCTH	Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques, 1883- [BCTH-1883-120; BCTH-1898-CXXVI].
CIL 03	*Corpus Inscriptionum Latinarum III* (ed. Th. Mommsen), Berlin 1873: Supplementa 1889–1902.
CILA	*Corpus de Inscripciones Latinas de Andalucia.* Universidat de Sevilla / Consejeria de Cultura de la Junta de Andalucia, 1986-.
D / ILS	H. Dessau, Inscriptiones Latinae Selectae, 3 Bände, Berlin 1892-1916.
Dougga	*Dougga, fragments d'histoire. Choix d'inscriptions latines* éditées*, traduites et commentées, hrsg*.v. M. Khanoussi – L. Maurin, Bordeaux – Tunis 2000.
EHD	Epigraphische Datenbank Heidelberg (Service provider: Heidelberger Akademie der Wissenschaften). http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?&lang=de.
EDR	Epigraphic Database Roma (Service provider: DigiLab Centro interdipartimentale di ricerca e servizi, Sapienza Università di Roma). http://www.edr-edr.it [zadnji pristup / last checked 2025-9-23].
EE	*Ephemeris Epigraphica: Corporis Inscriptionum Latinarum Supplementum. Romae: Institutum Archaeologicum Germanicum*
EDSC	Epigraphik Datenbank Clauss/Slaby (Frankfurt). http://db.edcs.eu/epigr/epi_de.php.
ERItalica	Canto de Gregorio, Alicia M. *La epigrafía romana de Itálica*. Doktotrska disertacija, Universidad Complutense de Madrid, 1983 (Madrid: Servicio de Reprografía, 1985).
IK	Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien (64: D. French, The inscriptions of Sinope, Part 1: Inscriptions, Bonn 2004).
ILAfr	*Inscriptions latines d'Afrique* (Tripolitaine, Tunisie, Maroc), Paris 1923.
ILAlg	*Inscriptions latines d'Algérie*, Paris 1922-.

ILJug	*Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL e MCMLX repertae et editae sunt (ed. A. et J.* Šašel*),* Situla 5, Ljubljana 1963 (št. 1–451); *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX e MCMLXX repertae et editae sunt* (ed. A. et J. Šašel), Situla 19, Ljubljana 1978 (št. 452–1222); *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (ed A. et J. Šašel), Situla 25, Ljubljana 1986 (št. 1223–3128).
LCL	Loeb Classical Library (Harvard University Press)
LBIRNA	A. Saastamoinen, *The phraseology and structure of Latin building inscriptions in Roman north Africa*, Helsiniki 2010
LUPA	UBI ERAT LUPA – Roman Stone Monuments (Friederike und Ortolf Harl, Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern). http://lupa.at.
TM	*Trismegistos:* An Interdisciplinary Portal of the Ancient World
ILTun	*Inscriptions Latines de la Tunisie*, Paris 1944.
MEFR	*Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome. Antiquité.*

Literatura

- Bojanovski 1974 – I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela 47, Centar za balkanološka ispitavanja 2, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1974.
- Bojanovski 1988 – I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Djela 66, Centar za balkanološka ispitavanja, 6, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1988.
- Ćeman 2000 – M. H. Ćeman, Res Publica Aquarum S.... in *Monografija Ilidža*, općina Ilidža, 122–169.
- Evans 1876 – A. Evans, *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot During the Issurrection*, Longmans-Green and Co, 1876.
- Evans 1965 – A. Evans, *Kroz Bosnu i Hercegovinu u vrijeme pobune 1875*, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Veselin Masleša, 1965.
- Evans 1973 – A. Evans, *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875*, ispravljeno i dopunjeno drugo izdanje, Veselin Masleša, 1973.
- Evans 1883 – A. Evans, *Antiquarian Reserches in Illyricum (Parts I-II*), Westminster, 1883.
- Evans 1885 – A. Evans, *Antiquarian Reserches in Illyricum (Parts III-IV)*, Westminster, 1885.

- Glavičić 2009 – M. Glavičić, Dvije novinske bilješke (Osservatore Dalmato) o nalazu natpisa CIL III, 1745. iz godine 1856, *Archaeologia Adriatica* III, Sveučilište u Zadru Odjel za arheologiju, 2009, 137–154.
- Kellner 1895 – I. Kellner, Rimski gragjevni ostanci u Ilidžama kod Sarajeva, *Glasnik Zemaljskog muzeja VII* (2), Zemaljski muzej, 1895, 161–198.
- Mesihović 2007 – S. Mesihović, *Desitijati,* Sarajevo (u rukopisu), Dopunjena verzija doktorske disertacije: *Desitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba,* Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet, 2007.
- Mesihović 2008 – S. Mesihović, *Inscriptiones Latinarvm Saraevonensis (sa kraćim pregledom naseobinske kulture u antičko doba) – doprinos historiji sarajevskog područja u antičko doba*, *Historijska traganja I*, Institut za istoriju, 2008, 9–68.
- Mesihović 2011 – S. Mesihović, *Antiqvi Homines Bosniae*, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, 2011.
- Mesihović 2022 – S. Mesihović, 2022, *Hrestomatija istraživanja jedinice municipalne autonomije AQVARVM*, urađena za dokumentaciju Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo, 2022.
- Mesihović 2023 – S. Mesihović, *Rimski grad na sarajevskom polju. Hrestomatija*, autorsko izdanje, 2023.
- Pašalić 1959 – E. Pašalić 1959, Rimsko naselje na Ilidži kod Sarajeva (Prvi prethodni izvještaj o iskopavanjima 1955-1958 god.), *Glasnik Zemaljskog muzeja, nova serija Arheologija 14*, Zemaljski muzej, 1959, 113-136.
- Pašalić 1960 – E. Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini,* Zemaljski muzej, 1960.
- Pašalić 1975 – E. Pašalić, O antičkim naseljima uz mineralna vrela na području Bosne, u: *Sabrano djelo*, Svjetlost Sarajevo, 188–199.
- Pašalić 1975a – E. Pašalić, Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva, u: *Sabrano djelo*, Svjetlost Sarajevo 200–234.
- Paškvalin 2003 – V. Paškvalin, *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone – Arheološka istraživanja kasnoantičkog kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, Vrhbosanska katolička teologija, 2003.
- Salomies 1994 – O. Salomies, Observations on the Development of the Style of Latin Honorific Inscriptions during the Empire, *Arctos, Acta Philologica Fennica 28*, Helsingfors,1994, 63–106.
- Sergejevski 1936 – D. Sergejevski, Aquae S...bei Sarajevo, *Novitates Musei Saraievoensis 13,* Sarajevo, 1936, 1–3.
- Smith 1875 – W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray, 1875.

- Šačić 2016 – A. Šačić *Administrative Organization of Today's Bosnia and Herzegovina during the Early Roman Empire (I–III century) / Upravna ureditev ozemlja današnje Bosne in Hercegovine v času zgodnjega rimskega cesarstva (1–3. stoletje*) (rukopis doktorske disertacije), Univerza v Ljubljana, 2016.
- Šačić Beća 2018 – A. Šačić Beća, Koji je administrativni status rimskog naselja na Ilidži?, *Godišnjak Udruženja za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija BATHINVS Acta Illyrica 2*, 2018, 149–178.
- Šačić Beća 2020 – A. Šačić Beća, Klesarske greške na antičkim epigrafskim spomenicima sarajevske regije, *Godišnjak Udruženja za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS Acta Illyrica* 4, 2020, 223–238.
- Šačić Beća et. al. 2020 – A. Šačić Beća, A. Kaljanac, E. Veletovac, J. Hadžihasanović, *Vodič za turiste. Sve što trebate znati o najstarijoj baštini Sarajeva*, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, 2020.
- Škegro 1997 – A. Škegro, Inscriptiones latinae et graecae Bosniae et Hercegovinae, *Opvscvla Archaeologica 21*, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997, 85–116.
- Škrivanić 1974 – G. A. Škrivanić, *Tabula Peutingeriana, Monumenta cartographica Jugoslaviae*, *I antičke karte*, Posebna izdanja 17, Istorijski institut, 1974.